

УДК 37.015.31:7-053.5

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.16>**І. Г. Павленко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**І. І. Курліщук**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано механізм розвитку творчих здібностей школярів засобами мистецтва у процесі їхньої освітньої діяльності. Творчість і творчі здібності людини – запорука успіху в сучасному світі. Отже, щоб підготувати молоде покоління до праці та життя в нових мінливих соціокультурних умовах, забезпечити успішність процесу самореалізації особистості, учителі мають розвивати творчі якості учнів, формувати вміння та навички, що забезпечать основу їхньої подальшої творчої діяльності. Творчі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання, пов'язуються зі створенням нового, оригінального продукту, з пошуком нових засобів діяльності тощо. У цьому аспекті творчість як інструмент для розроблення нових ідей, відкриття нових способів діяльності та використання уяви для ефективного вирішення складних проблем сприяє загальному розвитку дитини.

Аналіз теоретичних досліджень творчих здібностей визначив розуміння їхнього інтегративного характеру, у якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні й інші чинники. Кожна дитина народжується із природними творчими задатками, але творчими людьми виростають лише ті, умови виховання яких дозволили розвинути ці здібності вчасно. Витоки творчих сил людини йдуть із дитинства, з того часу, коли творчі прояви часто мимовільні та життєво необхідні. Однак природні задатки перетворюються на здібності тільки в діяльності, вони не тільки проявляються в діяльності, але і створюються нею. Мистецтво – ідеальний спосіб для школярів творчо виразити себе. Воно є головним чинником формування творчих здібностей учнів; а також сприяє чіткому розумінню власних потреб і прагнень та зростанню впевненості в собі; позитивно впливає на навчальні досягнення. Через використання засобів мистецтва в освітній діяльності створюються розвивальні умови для формування активної позиції школярів. Розвиток творчих здібностей сприяє виробленню у школярів прагнення до прояву власної ініціативи, бажання створити щось своє, нове, розширити світогляд, наповнити новим змістом свої пізнання.

Ключові слова: творчість, творчі здібності особистості, освітня діяльність, художня творчість, образотворча діяльність, засоби мистецтва, творча активність школярів.

Постановка проблеми. Навколишній світ дуже швидко і часто змінюється, але творчість залишається незмінною і непохитною протягом багатьох століть. Виховання творчості дає нам змогу формувати ті здібності, які повинні бути в людини на початку її самостійного життя, для її кращої орієнтації в сучасному довкіллі. Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією із центральних у педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях постійної творчості, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей, оригінальних підходів і шляхів їх втілення. Одним із головних педагогічних завдань є виховання людини, здатної акумулювати і творчо переосмислювати набутий досвід, досягнення людства в науці, культурі, мистецтві, розвивати технології. Це завдання відображене в Національній доктрині

розвитку освіти в Україні, у якій підкреслюється необхідність застосовувати нові педагогічні технології особистісно зорієнтованого виховання для формування творчих здібностей учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практично будь-яке педагогічне дослідження так чи інакше стосується розвитку творчих здібностей і виховання творчої особистості, оскільки педагогічний процес є творчим по своїй суті, передбачає творчість учня, учителя, вихователя, батьків, організаторів дозвілля, керівників самодіяльних гуртків і об'єднань. Проблеми здібностей і обдарованості досліджували у своїх працях В. Ананьєв, А. Брушлінський, Г. Балл, П. Гальперін, В. Дружинін, Г. Костюк, І. Кульчицька, Н. Лейтес, О. Матюшкін, К. Платонов, Дж. Рензуллі, С. Рубінштейн, Б. Теплов, М. Холодна, В. Шадріков та інші.

Розвитку творчої особистості, творчості та творчих здібностей приділили увагу Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Н. Кічук, В. Клименко, В. Климчук, Н. Кузьміна, О. Кульчицька, В. Моляко, О. Музика, Я. Пономарьов, В. Рибалка, В. Роменець, Р. Стернберг, Е. Торренс та інші.

Аналіз наукової літератури переконує, що ця проблема є багатоаспектною і потребує міждисциплінарного дослідження. У психологічній та педагогічній науці відомі різні підходи до розвитку творчих здібностей у процесі вивчення різних дисциплін, позакласної, гурткової роботи, засобами різних видів мистецтва: літератури, музики, образотворчого мистецтва, хореографії тощо.

Мета статті – зробити аналіз механізму розвитку творчих здібностей школярів засобами мистецтва у процесі їхньої освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Творчі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання та пов'язуються зі створенням нового, оригінального продукту, з пошуком нових засобів діяльності тощо. Аналіз теоретичних досліджень творчих здібностей визначив розуміння їхнього інтегративного характеру, у якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні й інші чинники [1, с. 132].

З упевненістю можна сказати, що кожна дитина народжується із природними творчими задатками, але творчими людьми виростають лише ті, умови виховання яких дозволили розвинути ці здібності вчасно.

Витоки творчих сил людини йдуть із дитинства, з того часу, коли творчі прояви часто мимовільні та життєво необхідні. Художня творчість школярів має свої особливості, тож необхідно навчитися керувати особливостями її виявлення, розробляти методи, що пробуджують та розвивають їхню творчість. Під поняттям розвитку творчої активності учнів ми розуміємо якісні зміни в їхній пізнавальній діяльності, що відбуваються внаслідок розвитку вмінь та навичок мистецької діяльності.

Науковці відводять значну роль заняттям художньою діяльністю, а також усій виховній роботі з учнями щодо розвитку в них уміння сприймати красу в навколишньому світі й у творах мистецтва, які відіграють велику роль у їхньому загальному і творчому розвитку. Інтерес до образотворчої діяльності школярів зумовлюється його важливістю для розвитку їхніх особистостей, з роками потреба в ній не послаблюється, а ще більше зростає.

Образотворча діяльність має велике значення для всебічного розвитку особистості. У процесі створення зображення у школярів формуються спостережливість, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності. Образотворча діяль-

ність надає можливість доступними засобами висловити емоційний стан учнів, їхнє ставлення до навколишнього світу, уміння самостійно створювати прекрасне, а також бачити його у творах мистецтва.

Сприятливий розвиток дитячої творчості залежить від правильного керівництва з боку дорослих. Великого значення в організації образотворчої діяльності школярів набуває вміння вчителя пов'язати особливості створення художнього образу в мистецтві із власною художньою діяльністю учнів; адаптувати виразні засоби мистецтва живопису, графіки в такий вид образотворчої діяльності, як малювання; виразні засоби скульптури – у ліплення; учити їх створювати декоративні роботи за мотивами народного декоративно-побутового мистецтва, використовувати елементи конструкторських рішень архітектури в конструктивній творчості школярів.

Найважливішою умовою розкриття творчої активності школярів є створення загальної атмосфери доброзичливості, свободи, можливості досягти успіху для кожного. Варто намагатися організувати спілкування таким чином, щоб кожен із школярів міг відкрито радіти результатам як власної, так і спільної творчості.

Зображувальна діяльність – це специфічне образне пізнання дійсності, у процесі якої забезпечується всебічне виховання школярів: сенсорне, розумове, естетичне, моральне, трудове. Щоб намалювати, зліпити будь-який предмет, попередньо потрібно добре з ним ознайомитись. Формування уявлень про предмети потребує засвоєння знань про їхні властивості та якості, форму, колір, розмір, положення у просторі. Учні, порівнюючи предмети, знаходять схожість та відмінність, аналізують. Отже, зображувальна діяльність сприяє сенсорному вихованню, розвитку наочно-образного мислення. Навчання зображувальній діяльності сприяє формуванню таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Велике значення зображувальної діяльності полягає в тому, що вона є засобом естетичного виховання. У процесі зображувальної діяльності створюються сприятливі умови для розвитку естетичного сприймання й емоцій, які поступово переходять в естетичні почуття.

Для естетичного виховання школярів та для розвитку їхніх зображувальних здібностей велике значення має знайомство із творами образотворчого мистецтва. Яскравість, виразність образів у картинах, скульптурі, архітектурі, творах прикладного мистецтва допомагають учням глибше та повніше сприймати явища життя та знаходити образні вираження своїх вражень у малюнках, ліпленні, аплікації. Поступово в них розвивається художній смак, а також поєднується розумова та фізична активність.

Основним засобом вираження себе вже на ранніх стадіях життя є малювання. Заняття малюванням долучають школярів до найголовнішого – процесу творчості. Тільки в малюванні діти від самого початку вільні від обмежень (знання нотної грамоти в музиці, уміння виразити свою думку в літературі), тому малювання з усіх видів художньої творчості їм найближче. Мобілізуючи розумову діяльність, малювання прискорює процеси розвитку просторового й образного мислення, розвиває розумові здібності, спостережливість учнів, відчуття гармонії.

Опанування технік малювання є школою підготовки учнів до пізнання навколишнього середовища, формування основ математики, розвитку психічних процесів, є лікувальною терапією психіки, підґрунтям для діагностування інтелекту та психічного здоров'я, розвитку мовлення.

Великий естетичний вплив мають твори декоративного мистецтва. Краса вишиваних узорів, візерунки різьби, барвистість народного розпису, філігранна техніка писанкових орнаментів – невичерпні джерела насолоди.

Важливий засіб у формуванні творчої активності учнів – це використання творів образотворчого мистецтва в оформленні побуту, у процесі навчання та самостійної діяльності. Із цією метою підбираються твори всіх жанрів побутового і казкового живопису (портрети, натюрморти, пейзажі), графіки (естампи, гравюри, книжкові ілюстрації), малі форми скульптури (вироби з фаянсу, гіпсу, дерева), твори декоративно-побутового мистецтва (кераміка, художнє скло, народні декоративні вироби й ін.).

Щодо визначення рівня розвитку творчих здібностей школярів, учням із високим рівнем розвитку властиве самостійне виконання запропонованого завдання, виконання його помірковано, уміння пояснити перебіг власного мислення, такі учні працюють із задоволенням; із середнім – учні основну частину завдання виконують самостійно, але дещо невпевнено і постійно потребують підтримки й поради дорослого, на завдання реагують по-різному: як із зацікавленістю, так і байдуже; з низьким – у школярів виникають труднощі щодо виконання завдань, працюють без зацікавленості.

Успішний перебіг зображувальної діяльності та формування інтересу до неї передбачають створення матеріальних умов, а саме:

- забезпечення заняття різноманітними художніми матеріалами для зображувальної діяльності;
- підбір навчального матеріалу (твори образотворчого мистецтва, ілюстрації із книг тощо);
- обладнання куточка (центр) для самостійної зображувальної діяльності [2, с. 115].

Це підготує ґрунт для формування інтересу і сприятиме створенню в учнів позитивного ставлення до діяльності. У навчанні варто виділити ті сторони, які б змогли привернути увагу дітей,

активізувати мислення. Велике значення має створення позитивного емоційного тла, пов'язаного з діяльністю. Значною мірою цьому сприяє різноманітність форм попередньої роботи:

- спостереження та вивчення предметів і явищ навколишньої дійсності;
- читання художньої літератури;
- вивчення творів образотворчого мистецтва;
- цілеспрямований перегляд лялькових вистав, прослуховування музичних творів;
- проведення аналізу учнівських робіт, виконаних на попередніх заняттях;
- створення перед заняттям і на занятті проблемних ситуацій;
- підготовка матеріалу до заняття, попереднє обговорення теми, розподіл обов'язків для виконання колективних робіт тощо.

Необхідною умовою водночас є активність учителя як на занятті, так і під час підготовки до нього, а також активність учнів. Педагог має сам добре розуміти «художню мову» творів мистецтва і доступно, з урахуванням вікових та психологічних особливостей, донести її до учнів. Дорослий подає приклад використання виразного, образного мовлення, сенсорно-емоційних, моральних та художньо-естетичних оцінок і суджень.

Позитивно впливає на розвиток дітей використання музичних творів у педагогічному процесі. Під час занять музика створює атмосферу емоційної чутливості, гармонійності, які допомагають розвитку творчості. Музика допомагає розвинути уяву школярів, сприяє створенню ними краси, породжує натхнення і бажання творити. Під час слухання музики викладачу необхідно врахувати психологічні особливості школярів, їхню емоційну чутливість і здатність до чуттєвого сприйняття.

Серед предметів естетичного циклу музика найбільше стимулює до творчої діяльності, сприяє формуванню пізнавальних і емоційно-мотиваційних функцій, розвитку творчого мислення, здібностей, комунікативності, а також позитивних якостей характеру: систематичності, працьовитості, наполегливості в досягненні мети. Музика дає людині поштовх для внутрішнього переживання й уяви. Внутрішнє відчуття та переживання викликає бажання передавати музику в дії, міміці, жестах, рухах, співі, грі, створювати нові художні образи.

Музика, особливо спів, поліпшує мовлення учнів. Співаючи, вони змушені протяжно вимовляти слова, що формує чітку вимову, сприяє правильному засвоєнню слів, допомагає вимові важких звуків і складів. Тому музичне виховання є могутнім засобом, який сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості. Уміння учнів вигадувати, творчо і вільно конструювати на музичному матеріалі неповторні мелодії та рухові комбінації має великий потенціал для розвитку творчих здібностей дитини.

Постійному поглибленому зацікавленню музикою сприяють хороша педагогічна атмосфера, безпосередній зв'язок між учителем і учнями. Учитель, який не пережив власний творчий шлях радісного спілкування з музичною культурою і має обмежений технічний досвід у цій галузі, не може бути тим творчим «акумулятором» для школярів, який знайде вихід із будь-якої творчої проблеми. В епоху техногенного поступу більшість педагогів-музикантів підтримали думку про те, що до музики потрібно ставитися серйозніше. Діти, які постійно співають, мають низький показник внутрішньої агресії. Психологи помітили, що там, де панує гарна музика, домінує спів, школярі мають рівні, стабільні стосунки, більш чуйні один до одного.

Театралізовані ігри дають змогу вирішити багато завдань програми школи: від ознайомлення із суспільними явищами, формування математичних уявлень до фізичного вдосконалення. Різноманітність тематики, засобів зображення, емоційність театралізованих ігор дають можливість використовувати їх як усебічний засіб виховання особистості.

Щоб розвивати і виховувати учнів, необхідна правильна організація театралізованих ігор. Основними вимогами є:

- змістовність і різноманітність тематики;
- постійне включення театралізованих ігор в усі форми організації педагогічного процесу, що робить їх такими ж необхідними для дітей, як і сюжетно-рольові ігри;
- максимальна активність школярів на всіх етапах підготовки і проведення ігор;
- співробітництво учнів одне з одним і з дорослими на всіх етапах організації гри.

Послідовність і ускладнення змісту тем і сюжетів, вибраних для ігор, визначаються змістом і вимогами програми навчання. Творчий розвиток теми починається з підготовки сценарію гри за сюжетом твору: казки, загадки чи пісні. Далі передбачається імпровізація учнів на обрану тему. Самостійність їхньої гри більшою мірою залежить від того, чи знають вони зміст твору. Авторський текст дуже важливо зберегти таким, яким його почули діти під час першого прослуховування. Але вчити текст з учнями до початку гри не рекомендується. Така підготовка зменшує їхню творчість, самостійність в організації та веденні гри. Завдання тут – створити не виставу, а гру. Педагогічне керівництво театральною діяльністю учнів охоплює такі складники:

- організаційно-процесуальне забезпечення (розроблення ідеї, теми, сценарію, загальної драматургії уроку з художньо-ігровим компонентом, організація процесу ігрового навчання, форми й методи оцінки результатів);
- емоційно-психологічне забезпечення (створення сприятливого психологічного клімату, творчої атмосфери);

– матеріально-предметне забезпечення (підготовка художньо-дидактичних матеріалів, створення відповідного середовища, наприклад, організація простору класу для рухливої гри, оформлення уявної сцени).

Висновки і пропозиції. Проблеми, які пропонуються для вирішення на уроках естетичного циклу, завжди мають кілька рішень. Вони дають можливість виявити неповторність особистості, реалізувати духовний потенціал школяра. Виконуючи такі навчальні завдання, учень шукає в собі творця. Тому вчитель розуміє, що тут дуже важливо поважати особистість учня, намагатися зберегти його індивідуальність, вірити в його творчі сили. Змістовні і цікаві уроки вчителя відіграють важливу роль в естетичному вихованні. А якщо до таких уроків додати продуману, організовану позакласну роботу з мистецтва, то роль художника-вчителя стає ще більше значущою.

Робота у школі вимагає душевних і фізичних зусиль. Це складна, клопітка і виснажлива праця. Однак саме творчий підхід до роботи дає можливість вчителю відновлювати насагу та натхнення до своєї праці.

Отже, мистецтво є одним із засобів творчого розвитку вчителя й учнів. «Творчість, – писав В. Сухомлинський, – починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу. Водночас людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням» [3, с. 208].

Емоційно збуджує учнів і дух змагання. Ідею змагання закладено в багатьох дидактичних іграх. Також перевести естетичні переживання в діяльнісний план значною мірою допомагає прийом демонстрації досягнень однокласників, створюються такі умови, за яких учень отримує мотиваційні стимули, що сприяють розвитку творчої активності у процесі його пізнавальної діяльності.

Отже, природні задатки перетворюються на здібності тільки в діяльності, вони не тільки проявляються в діяльності, але і створюються нею. Розвиток творчих здібностей сприяє виробленню у школярів прагнення до прояву власної ініціативи, бажання створити щось своє, нове, розширити світогляд, наповнити новим змістом свої пізнання.

Список використаної літератури:

1. Теплов Б. Способность и одаренность. *Психология индивидуальных различий* : тексты / под ред. Ю. Гиппенрейтер, В. Романова. Москва, 1982. С. 129–139.
2. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. *Вісник Львівського університету. Педагогічні науки*. 2005. № 20. С. 112–118.
3. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. Киев : Рад. школа, 1972. 245 с.

Pavlenko I., Kurlishchuk I. Peculiarities of creative abilities' development of pupils through art in a modern comprehensive school

The article provides a detailed analysis of the mechanism of development of schoolchildren's creative abilities through art in the process of their educational activities. Creativity and person's creative abilities are the keys to success in modern world. So, to prepare young generation for work and life in our century, educators must cultivate pupils' creativity. Creative abilities are considered as individual psychological abilities of a person that meet the requirements of creative activity and are a necessary condition for its successful implementation. Creativity can be a useful tool for developing new ideas, discovering fresh ways of doing things and using the imagination to solve complex problems efficiently, etc. An analysis of a number of theoretical studies on individual creative abilities draws out their integrative nature, in which motivational, cognitive, heuristic, operational and other factors are intertwined. Every child is born with the natural talents, inclinations but without certain conditions of their upbringing it is impossible to develop their creativity and become a creative person. It is important to support on time their ability to be creative and to create something from personal feelings and experiences. The origins of person's creative forces come from childhood, from that age period, when creative manifestations are often both involuntary and vitally necessary and continue to develop through whole life. However, natural inclinations turn into abilities only in activity. The authors of the article emphasized that creative abilities not only form in activity, but also are created by it. Art activities are a perfect way for schoolchildren to express themselves creatively. Art is the major factor in forming pupils' creative abilities; it promotes the increasing of pupils' self-understanding and self-confidence, impact on academic achievements as well. Schoolchildren's creative abilities promote their strong desire to manifest their own initiative, to create something new, to expand their experience horizon and to fill their knowledge with new content.

Key words: *creativity, individual creative abilities, educational activity, artistic creation, visual activity, means of art, schoolchildren's creative activity.*